

To, že jsem se začala zabývat znakovým jazykem a komunikací neslyšících, byla vlastně náhoda, říká prof. Alena Macurová

Bohemistka a lingvistka, která si převzala 28. září 2022 medaili Senátu ČR „za dar jazyka, díky kterému může být každý slyšen“, působí na Ústavu jazyků a komunikace neslyšících FF UK. Studijní program ústavu, Jazyky a komunikace neslyšících, jako jediný v ČR rozvíjí už od počátku svého vzniku v roce 1997 lingvistický a kulturní přístup k hluchotě.

Jak jste se původně ke znakovému jazyku dostala?

To, že jsem se začala zabývat znakovým jazykem a komunikací

neslyšících, byla vlastně náhoda. Úplně první podněty padly ze strany tehdejšího ředitele Institutu pro neslyšící a od kolegů z Federace rodičů a přátel sluchově postižených. Federace se totiž jako první u nás snažila na začátku 90. let prosazovat „nový“, režimem nediktovaný pohled na hluchotu, české neslyšící a také na jejich jazyk.

Zákon o znakové řeči, který byl přijat v roce 1998, zaručuje neslyšícím právo na používání znakové řeči, vzdělávání s využitím znakové řeči a výuku znakové řeči. Jaká byla situace před jeho schválením?

Situace před schválením zákona byla samozřejmě horší než dneska – školy určené neslyšícím a sluchově postiženým dětem a mládeži byly zcela pod vlivem „oralismu“ zdůrazňujícího důležitost mluvené řeči. Jejich cílem tak bylo naučit žáky a studenty mluvit, a když už ne slyšet, pak mluvenou řeč aspoň odezírat. Český znakový jazyk jako by nebyl, přestože se jinde ve světě s jeho existencí a s jeho důležitostí pro neslyšící komunity i pro lingvistiku počítalo už od konce 60. let 20. století. Ani situace v mediích nebyla nijak růžová – neslyšícím byl přímo určen vlastně jen Televizní klub neslyšících. Další tlumočené pořady, jako například Zprávy nebo Magion, byly primárně určeny divákům slyšícím.

Znakové jazyky nejsou přímo vázané na své jazykové protějšky, např. český jazyk – český znakový jazyk, a i když předpokládám, že se vyvíjely samostatně, nemají mezinárodní charakter. Nepřijde vám to jako škoda?

Ano, znakové jazyky nejsou principiálně vázány na mluvené jazyky dané většinové společnosti, i když vlivy „silnějšího“ jazyka se v nich zákonitě projevují. A že komunity neslyšících v různých zemích mají vlastní, specifické znakové jazyky, je, alespoň myslím, pochopitelné – jedinečnost jejich jazyka utvrzuje jedinečnost jejich identity. A pokud jde o možnost nějaké té mezinárodní komunikace, neslyšící různých národností mají k dispozici mezinárodní znakový systém, umělý systém,

který se musí naučit. Srovnat bychom ho mohli například s esperantem. I díky pokroku v technologiích je mezinárodní znakový systém využíván v komunikaci neslyšících „přes hranice“ národností a národních znakových jazyků stále víc a víc, a to nejenom ve sféře běžné každodenní elektronické komunikace.

Prochází znakový jazyk velkým vývojem podobně jako mluvený? Přijímají se například slova z cizích znakových jazyků?

Stejně jako mluvené jazyky i znakové jazyky se vyvíjejí tak, aby vyhovovaly sociokulturním potřebám svých uživatelů. Po roce 1989 se v souvislosti s proměňujícími se potřebami českých neslyšících, hlavně s potřebou dorozumívat se v

„nových“, do té doby neslyšícím nepřístupných komunikačních sférách, výrazně proměnil slovník českého znakového jazyka třeba ve sféře odborné, školní nebo mediální komunikace. Do českého znakového jazyka se tak znaky přejímaly a přejímají nejen z cizích znakových jazyků – nové znaky vznikaly a vznikají i kalkováním z češtiny, tedy doslovnými překlady, nebo vytvářením nových znaků, které využívají ikonický potenciál českého znakového jazyka.

Jde o takové znaky, kdy v prostoru existující jazyk, který je produkován tvary, pozicemi a pohyby vymezených částí těla a je vnímán zrakově, „napodobuje“ skutečnost. Takovým příkladem z covidové doby může být třeba znak ZOOM: za sebou artikulované „čtverečky“ ikonicky, tedy na základě podobnosti výrazu a významu, vyobrazují políčka obrazovky viděné třeba při zoomové distanční výuce.

Jak se změnil přístup k informacím pro neslyšící během covidové krize?

Jak to s přístupem neslyšících k informacím během covidové krize bylo, jsem mohla pozorovat vlastně jen zvenčí. Ale přímou zkušenost má dr. Naďa Hynková Dingová, jedna z našich nejlepších tlumočnic mezi češtinou a českým znakovým jazykem a organizátorka mnoha akcí zaměřených na komunitu českých neslyšících a její rovný přístup k informacím. Podle ní se v době covidu přístup neslyšících k informacím výrazně zlepšil: impulsem k tomu bylo příslušné vládní nařízení i vnitřní pravidlo veřejnoprávní televize, že všechny informace ke covidu budou tlumočeny do českého znakového jazyka. Vládní nařízení platí dodnes, ale v současné době jsou v televizi tlumočeny jen zprávy – a to i přesto, že energetická situace, inflace nebo válka na Ukrajině jsou nepochybně faktory, které na komunitu neslyšících mohou dopadat stejně jako covid, ne-li víc.

Ani jedna tisková konference vlády vztažená k těmto problémům ale do českého znakového jazyka tlumočena nebyla, přestože o jejich tlumočení Asociace organizací neslyšících, nedoslýchavých a jejich přátel žádala. Problémy jsou i s tlumočením tiskových konferencí k českému předsednictví. Jiná, k neslyšícím vstřícnější, je situace v Senátu – tam se systematickému zprostředkování informací pro neslyšící opravdu věnují: pokud jde o tlumočení, nespolehají na Českou televizi, ale organizují i hradí si ho sami.

Je to očividně jednak otázka přístupu k neslyšící menšině – ne toho deklarovaného, ale toho skutečného, a jednak zřejmě i otázka finanční. Takže to, co pozitivního covidová krize pro neslyšící přinesla, totiž zlepšení přístupu k informacím, je pryč.

Ve svém projevu jste zmínila, že „bez spolupráce s dalšími lidmi nebo bez jejich podpory by zde možná žádné medaile nebyly“. Kdo je první člověk, který vás u těchto slov napadl, bez kterého si myslíte, že byste tam nestála?

To je těžká otázka – jednoho člověka jmenovat neumím. Kdybych jich mohla jmenovat víc, byli by to kolegové a studenti našeho programu – nyní Jazyky a komunikace neslyšících, dříve se jmenoval Čeština v komunikaci neslyšících – který podstatně

proměnil většinové názory na hluchotu i postavení menšiny českých neslyšících v české společnosti. Jmenovala bych také všechny ty lidi, kteří stáli v čele institucí, jež vznik oboru i jeho rozvoj „ideově“ i finančně podporovaly, od Ústavu českého jazyka a teorie komunikace po děkana FF UK doc. Františka Vrhela, prof. Miroslava Petruska z vedení UK, vedení MŠMT a také po různé grantové agentury a nadace.

Michal Otáhal

Prof. Alena Macurová vystudovala na Filozofické fakultě UK obor čeština – angličtina a v roce 1995 jí v oboru český jazyk byla udělena profesura. Věnuje se stylistice a teorii textu, od devadesátých let především jazykům a komunikaci neslyšících. Prosazuje lingvistický a kulturní přístup k hluchotě. Na tu nahlíží jako na kulturní odlišnost a na neslyšící jako na jazykovou a kulturní menšinu s právem na vlastní, smyslově přístupný jazyk. I díky jejímu úsilí byl český znakový jazyk legislativně kodifikován a postaven na úroveň mluveným jazykům.